

ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ

KΛΕΙΩ

ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΞΙΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ “ΕΣΤΙΑΣ,,

I. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

Α Θ Η Ν Α Ι

E.Y.D της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Δοκίμια:

‘Ο ’Αντόλ. Φράνς, κοινωνικὸς κριτικὸς γαλλικὴ μετάφραση	1930
Οὐτοπίες καὶ πραγματικότητες β' ἔκδοση	1932
Οὐτοπίες καὶ πραγματικότητες γαλλικὴ μετάφραση	1945
‘Η μυθιστορηματικὴ λογοτεχνία Τὰ θέματα τῆς ζωγραφικῆς	1949
‘Η μυθιστορηματικὴ λογοτεχνία γαλλικὴ μετάφραση	1947
Τὰ θέματα τῆς ζωγραφικῆς γαλλικὴ μετάφραση	1953
Πολιτισμὸς καὶ πολιτισμοί β' ἔκδοση	1954
Πολιτισμὸς καὶ πολιτισμοί	1956
Γαλλία, Ιαπωνία, Κίνα	1958
‘Ο ’Αριστοφάνης καὶ ἡ ἐποχή του	1960
Δοκίμια καὶ μελέτες	1962
Δοκίμια καὶ μελέτες	1968.

***Αλλα:**

Les États Balkaniques	1930
Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς Κοινωνικὰς Ἐπιστήμας	1947
β' ἔκδοσις	1949
γ' ἔκδοσις	1951
Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἴστορία τῆς Ἑλλάδος	1950
‘Η Πολιτεία τῶν νέων (οὐτοπία)	1958
12 Βιογραφίες ἀπὸ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα	1969

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑ
 ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΦΟΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΟΥΝΤΙΜΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΦΙΛΟΦΟΙΑΣ
 ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ

KΛΕΙΩ

ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ “ΕΣΤΙΑΣ,,
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.**

Α Θ Η Ν Α Ι

Ε.Υ.Δ πλΣΚ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

‘Η χώρα μας είναι ιστορική. Καὶ οἱ κάτοικοί της είναι θεομένοι μὲν ιστορία, δσον ἵσως κανένας ἄλλος λαός. Η νοοτροπία μας ἔχει ἀναμφισβήτητα ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴν ιστορία. Η μόρφωσή μας είναι βασικὰ ιστορική. Εφημερίδες, πολιτικοί, καθηγητές, διμιλητὲς μᾶς προβάλλουν ἀδιάκοπα παραδείγματα ἀπὸ τὴν ιστορία μας. Τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ βιβλία μας σὲ πεζὸν λόγο ἔχοντα κάποιο θέμα ιστορικό, ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, τὴν μεσαιωνικὴν ἢ τὴν νεώτερη. Ἐπειτα ἔρχονται οἱ τοπικὲς ιστορίες ἢ οἱ ιστορίες τῶν διαφόρων κλάδων, λογοτεχνίας, τέχνης ἢ ἐπιστήμης. Καὶ ἀκόμα, οἱ πολύτομες ιστορίες τῆς βιομηχανίας, τῆς γεωργίας, τῆς ναυτιλίας, τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, τῆς Ἑκκλησίας, τῆς χωροφυλακῆς, τῆς ἀγροφυλακῆς, τῆς γυμναστικῆς κ.τ.λ. Η προσωπικὰ ἀπομνημονεύματα πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ολα ιστορικοποιοῦνται. Καὶ ἡ καλύτερη ἐκδοτικὴ ἐπιχείρηση στὴν Ἑλλάδα είναι ἡ ἐκδοση ιστορικῶν συγγραμμάτων σὲ φυλλάδια.

Εἶμαστε ιστοριομανεῖς καὶ προγονόπληκτοι. Άλλα φοβοῦμαι πώς οἱ περισσότεροι ιστορικοί μας ἀπὸ τοὺς βωμοὺς τῶν προγόνων μᾶς φύλαξαν τὴν στάχτη κι ὅχι τὴν φλόγα. Αξιόλογους ιστορικοὺς πολὺ λίγους ἔχομε νὰ προβάλλουμε. Καὶ κυρίως τὸν Κων. Παπαρρηγόπουλο, πού, σὰν πρωτοπόρος στὸν καιρό του, κατόρθωσε νὰ

δέσει τὶς διάφορες ἐποχὲς (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Μινωϊκὴν καὶ τὴν Μυκηναϊκήν, που δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐρευνηθεῖ) καὶ νὰ μᾶς δώσει μιὰ «πατριωτικὴν ἴστορία» τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

‘Ο ἀναγνώστης θὰ βρεῖ σὲ κάθε κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου τὰ θετικὰ καὶ τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα ποὺ ἔξετάζει, μιὰν ἀδιάκοπη διαλεκτική. Καὶ αὐτή, ἀντὶ νὰ κατασταλάξει συνθετικὰ σὲ κάποιο συμπέρασμα, φτάνει πολὺ συχνὰ σ' ἓνα ἐρωτηματικὸν ή σὲ σειρὰ ἀπὸ ἐρωτηματικά, γιατὶ τὰ ἴστορικὰ ζητήματα ἀφήνουν ἀκόμα πολλὲς ἀπορίες, ἐκτὸς ἵσως μόνο γιὰ δύσους γράφουν σχολικὰ βιβλία. Τὸ πλῆθος τῶν τόσο διαφορετικῶν γνωμῶν καὶ τῶν προβλημάτων που προβάλλουν μ' ἔσπρωξε νὰ γράψω τὸ δοκίμιο αὐτὸν καὶ νομίζω πῶς θὰ ἐπιτύχω τὸν προορισμό του ἀν δώσει ἀφορμὴ γιὰ συζήτηση πάνω στὸ ζήτημα τῆς ἴστορίας, γιατὶ βέβαια δὲ φιλοδοξῶ νὰ τὸ ἔξαντλήσω.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

‘Η ιστορία ἔχει σκοπὸν τὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπινου παρελθόντος. Οἱ κοινωνιολόγοι θέλουν νὰ προσθέσουν: τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν σὲ κοινωνία. Αὐτὴ ἡ προσθήκη εἶναι, νομίζουμε, περιττὴ ἀφοῦ ξέρουμε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀκόμα, πὼς ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι ζῶο κοινωνικό, ζεῖ δηλαδὴ σὲ κάποιαν ὁργάνωση κοινωνική. Δέ φαίνεται πὼς ὑπῆρξαν ποτὲ ἀνθρωποι ποὺ ζοῦσαν ζεμοναχιασμένοι, ἀφοῦ κ' οἱ πρωτόγονοι ζοῦνε πάντα σε φυλές. ‘Η ἀτομικὴ οἰκονομία τοῦ Ροβινσόνα εἶναι δημιούργημα φαντασίας, μὰ δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν κοινωνικὴν οἰκονομία, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν κανόνα σ' ὅλες τὶς χῶρες. Γι' αὐτὸν κι ὁ Fustel de Coulanges ὅρισε τὴν ιστορία σὰν ἐπιστήμη τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν.

Πρῶτος ὁ Βίκο κ' ἔπειτα ὁ Σίλλερ ὑποστήριξαν πὼς καὶ οἱ ἀπολίτιστοι λαοὶ ἔχουν θέση στὴν ιστορία. ’Αλλὰ τοὺς ἀντιτάχθηκε πὼς οἱ τέτοιοι λαοὶ πρέπει ν' ἀποκλειστοῦν ἀπὸ αὐτή, γιατὶ ἡ ἐπίδρασή τους στὰ ιστορικὰ γεγονότα καὶ στὸν πολιτισμὸν εἶναι ἀσήμαντη. ‘Η ἔρευνα τῶν λαῶν αὐτῶν ἀνήκει περισσότερο στὴν ἀνθρωπολογία, στὴν ἐθνολογία καὶ στὴν ἐθνογραφία. ’Αλλὰ τότε προβάλλει τὸ ἐρώτημα: ’Απὸ πότε καὶ πέρα αὐτοὶ οἱ λαοὶ μπαίνουν στὴν ιστορία; ’Ο ’Εδ. Μέγερ καθορίζει: ’Απὸ τότε ποὺ γίνονται ιστορικοὶ παράγοντες, ὅπως π.χ. οἱ Οὔννοι ἢ οἱ Μογγόλοι ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισαν τὴν κατακτητική τους προέλαση στὸν πολιτισμένο κόσμο. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἡ ιστορικὴ προβολὴ τῶν λαῶν αὐτῶν εἶναι συνήθως προσωρινή¹.

1. Αὐτὸν τὸ βλέπουμε μὲ τὸ κράτος τοῦ Τζενγκίς Χὰν ποὺ, μέσα σὲ λίγα χρόνια, ἀπλώθηκε ἀπὸ τὴν Κίνα καὶ τὴν Ἰνδία ὡς τὴν Οὐκρανία, τὴν Ούγ-

Στὴν πλατύτερή της ξέννοια, ἡ Ἰστορία μπορεῖ νὰ δριστεῖ ἡ σύγχρονη ἀναπαράσταση τῶν γεγονότων κάθε εἰδούς, ποὺ ἔγιναν στὸ παρελθόν. "Ἐτσι ἀγκαλιάζει ὅχι μόνο τὸ παρελθὸν τῶν ἀνθρώπινων φυλῶν ἀλλ' ἀκόμα καὶ ὅλων τῶν ὄντων ποὺ συνθέτουν στὸ σύνολό τους τὸ αἰσθητὸ σύμπαν. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀρχίζει ἀπὸ τὴ φυσικὴ Ἰστορία γιὰ νὰ φτάσει στὴν ἀνθρώπινη. Γι' αὐτὸ δὲν παίρνουμε τὴν τόσο πλατειὰ ἐκδοχὴ καὶ περιοριζόμαστε σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Ρενὰν χαρακτήριζε : «Εἰχόνα τοῦτὶ δέρουμε ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας». **'Αλλ' ἡ ἔξελικτικὴ θεωρία ἥρθε νὰ δέσει τὴν προϊστορία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τ' ἀλλα ὄντα.**

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ δρίσουμε τὴν Ἰστορία σὰν τὴ μελέτη τῆς ἔξελιξης τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας ἢ, τουλάχιστον, τὴ μελέτη τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἀλλαγῶν ποὺ ἀφοροῦν δρισμένες ἀνθρώπινες ὅμοδες. Εἶναι ἡ διήγηση τῶν γεγονότων ποὺ ἔγιναν, κατὰ διαδοχικὴ σειρά, στὴ διαδρομὴ τοῦ χρόνου. **'Αλλά, σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Μπεργκσόν, πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὸ χρόνο, ποὺ κομματιάζει τὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὴ διάρκεια (durée), ποὺ μᾶς τὴ δίνει ὅμεσα, σὰ ζωτανὸ σύνολο καὶ μᾶς βοηθᾶ νὰ φτάσουμε στὴ βαθύτερη οὐσία της, νὰ τὴν καταλάβουμε μέσα στὸ χρόνο σὲ συνέχεια. Σ' αὐτὰ συμφωνεῖ κι ὁ Ἀριστοτέλης στὴν «Ποιητική» του, γράφοντας πώς στὶς Ἰστορικὲς διηγήσεις δὲ χρειάζεται ἐνότητα δράσης ἀλλ' ἐνότητα γρόνου, γιατὶ μαζεύονται ὅλα τὰ γεγονότα, ποὺ ἔγιναν σ' ἔναν**

γαρία καὶ τὴ Σερβία. Κ' ἔπειτα μὲ τὸ κράτος τοῦ Ταμερλάνου, τὸ μεγάλύτερο ποὺ γνώρισε ἡ Οίκουμένη, κι ἀρχίζε ἀπὸ τὴν Κορέα καὶ τὴν Κίνα γιὰ νὰ φτάσει στὴ Ρωσία καὶ στὴ Μικρασία. "Ἐτσι τὰ μεγάλα αὐτὰ κράτη, μὲ τὶς ἐπιδρομές τους στὸν τότε γνωστὸ κόσμο, ἐντάχθηκαν στὴν παγκόσμια Ἰστορία ἀλλὰ πρόσκαιρα μόνο, γιατὶ ἔφεραν τὴν καταστροφή. **'Ο Τσεγκις Χὰν** φήμαξε τὸ Χορασάν καὶ τὸ Ἀφγανιστάν, ποὺ εἶχε ἀναπτύξει σπουδαῖο ἑλληνοϊνδικὸ πολιτισμό. Κι ὁ Ταμερλάνος είδικώτερα τὴν περιοχὴ τοῦ Σειστάν, σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ τὰ νερὰ στέρεψαν καὶ σκεπάστηκε ὅλη ἀπὸ ἄμμο, σὰν τοπίο σεληνιακό.

όρισμένο χρόνο, παρουσίασαν ἐνδιαφέρον γιὰ ἔναν ἥ περισσότερους ἀνθρώπους καὶ ἔχουν μεταξύ τους σχέση μόνο τυχαία¹.

Ίστορία εἶναι λοιπὸν ἥ ἔρευνα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων ποὺ δὲν ὑπάρχουν πιά. "Ετσι ἥ ἔρευνα θὰ πρέπει νὰ γίνεται ὑποχρεωτικὰ μὲ τρόπο ἔμμεσο, ἀφοῦ ἀναζητοῦμε αὐτὸ ποὺ ἔξαφανίστηκε. 'Αλλ' ἀν τὰ πρόσωπα δὲν ὑπάρχουν πιά, τὰ ἔργα τους ἔμειναν, λίγο ἥ πολὺ. Γι' αὐτὸ ὁ Ράνκε ὑποστηρίζει πὼς ἥ ίστορία ἀρχίζει ἔκει ὅπου ὑπάρχουν μνημεῖα ἥ γραπτὰ στοιχεῖα, που νὰ τὰ καταλαβαίνουμε. Εἶναι ὅμως ἀρκετὰ δύσκολο νὰ βγάλουμε συμπεράσματα ἀπὸ τὰ μνημεῖα καὶ τὰ γραπτὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι πάντα ἀξιόπιστα.

'Υπάρχει ἀκόμα κ' ἥ παράδοση, κατάλοιπο ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἐθνῶν, κι αὐτὴ ὅμως πολὺ θολή κι ἀβέβαιη. 'Ο ἀνθρωπος δὲν περιορίζεται νὰ θυμᾶται τὸ παρελθόν. Τὸ ξαναφτιάχνει ἀδιάκοπα. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ τόσες διαφορετικὲς ἀπόψεις τῶν ιστορικῶν. Σὲ μιὰν ὄρισμένη στιγμή, ἔνα ὄτομο σκέπτεται τὴν περιπέτειά του, μιὰ κοινότητα τὸ παρελθόν της, ἥ ἀνθρωπότητα τὴν ἔξελιξή της. "Ετσι γεννιέται ἥ αὐτοβιογραφία, ἥ τοπικὴ ίστορία, ἥ παγκόσμια ίστορία.

Δὲν ὑπάρχει ίστορικὴ πραγματικότητα, σχηματισμένη ἀπὸ τὰ πρῶτα, ποὺ νὰ μὴν χρειάζεται τίποτε ὄλλο παρὰ ν' ἀναπαρασταθεῖ πιστά. 'Ο πρῶτος νόμος ποὺ ἐπιβάλλεται στὴν ίστορία εἶναι νὰ μὴν τολμᾶς νὰ πεῖς κανένα ψέμμα, ὁ δεύτερος νὰ τολμᾶς νὰ πεῖς ὅ,τι εἶναι ἀλήθεια, εἶχε πεῖ ὁ Κικέρων. 'Αλλ' ἥ ρωμαϊκὴ πειθαρχία δὲν ἐπέτρεπε στοὺς ιστορικοὺς τὴν ὀνεξαρτη-

1. Τὸ ἔπος εἶναι ἥ πρώτη μορφὴ τῆς ίστορίας. 'Αλλ' ἐνῷ αὐτὴ ἔχει χρέος νὰ περιγράψει τὰ περιστατικὰ στὴ σειρὰ ποὺ ἔγιναν, ὁ "Ομηρος κάνει κάτι τὸ διαφορετικό. 'Η 'Ιλιάδα συμπυκνώνει δέκα χρόνια πολέμου σὲ πενήντα μόνο μέρες, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ θυμὸ τοῦ 'Αχιλλέα καὶ τελειώνοντας μὲ τὴν ταφὴ τοῦ "Εκτορα. 'Υπάρχει ἐνότητα δράσης, ἀλλ' ὅχι ἐνότητα χρόνου.

σία τῆς σκέψης, ποὺ ἔδειξαν ὁ Ἡρόδοτος κι ὁ Θουκυδίδης. Ἀντίθετα ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσέας στὴν «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία», ὁ Στράβων στὰ «Ιστορικὰ Ἀπομνημονεύματα», ὁ Ἀππιανὸς στὰ «Ρωμαϊκά», ὅχι μόνο δὲ μᾶς δίνουν τὴν ἀλήθεια τῶν γεγονότων ἀλλὰ παρουσιάζουν καὶ περιορισμένη σκέψη. Καὶ στὴν ἐποχὴ μας, ἡ πολιτικὴ σκοπιμότητα στὴν ΕΣΣΔ ὥπλωσε τὴν σιωπὴν πάνω στὴ δράση τοῦ Τρότσκυ, τοῦ ίδρυτῆ καὶ ὀργανωτῆ τοῦ σοβιετικοῦ στρατοῦ, καὶ κατόπι παραφούσκωσε τὸ ρόλο τοῦ Στάλιν, σὰν συνεργάτη τοῦ Λένιν. Υπάρχει λοιπὸν κ' ἡ διευθυνόμενη ἀλήθεια¹. Ἄλλ' ὅπως παρατήρησε ὁ Λουκιανὸς (ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ γράψει ἴστορία μονάχα τὴν ἀλήθεια πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ κι ὅλα τ' ἄλλα νὰ τὰ παραβλέπει. Καὶ γενικὰ ὁ μοναδικὸς κανόνας καὶ τὸ πιὸ σωστὸ μέτρο εἶναι νὰ μὴν ἀποβλέπει στοὺς σύγχρονούς του ἀκροατές, μὰ σ' ἐκείνους ποὺ θὰ διαβάσουν μελλοντικὰ τὰ συγγράμματά του. Γιατί, ὅπως λέει ὁ Θουκυδίδης, ἡ ἴστορία εἶναι περισσότερο κτῆμα αἰώνιο παρὰ προσωρινὸ γύμνασμα γιὰ ἔνα πρόσκαιρο ἀκροατήριο. Καὶ δὲν ἐπιδιώκει τίποτε τὸ φανταστικό, μὰ θέλει ν' ἀφήσει στοὺς μεταγενέστερους τὴν ἀλήθεια γιὰ ὅσα ἔγιναν)).

Γιὰ νὰ γράψει κανεὶς σωστὴ ἴστορία πρέπει νὰ ζεῖ σὲ μιὰ χώρα ἐλεύθερη. Γιατὶ σὲ μιὰν ἀληθινὰ ἐλεύθερη χώρα, οἱ ἴστορικοὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα ν' ἀναζητοῦν τὸ παρελθόν, ὅπως πραγματικὰ ἦταν. "Ἐχουν ἀκόμα τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν λάθη. Περιορίζονται μόνο ἀπὸ τὶς δικές τους ἀδυναμίες καὶ προκαταλήψεις. Πολλοὶ δὲν

1. Σύμφωνα μὲ δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Περσίας κ. Ἀμīρ Ἀμπᾶς Χοβεϋτά, ποὺ ἔγιναν τελευταῖα στὴ Βουλή, ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα δλα τὰ περσικὰ βιβλία ἴστορίας θὰ γράφουν πὼς οἱ ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας στὴν ἀρχαιότητα εἶχαν σκοπὸ νὰ προστατέψουν τὶς μικρὲς ἐλληνικὲς «πόλεις», ποὺ καταπίεζαν οἱ Ἀθηναῖοι, κ' οἱ Πέρσες ἔφυγαν ἀπὸ τὴ Σαλαμῖνα ὅχι γιατὶ νικήθηκαν, ἀλλ' ἀπὸ εὐγένεια, μπρὸς στὸ μικρὸ ἐλληνικὸ στόλο.

κοπιάζουν νὰ ἔξακριβώσουν τὴν ἀλήθεια, μὰ προτιμοῦν τὰ ἔτοιμα σχήματα. Ἡ ἴστορία ὅμως ἀξιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ποὺ περιέχει. Βέβαια κάθε ἴστορικὴ ἀλήθεια μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ, ἀφοῦ κανένας ἴστορικὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔξακριβώσει διὸ τὰ ζητήματα ποὺ μελετᾶ. Ἀλλὰ δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία γιὰ τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζει κανεὶς ἄλλες ἀλήθειες, ποὺ ἐμφανίζονται πιὸ σωστές. Καὶ δῆλοι, οἱ πραγματικοὶ ἴστορικοί, ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθεια, ὅπως τουλάχιστον τὴν νοιώθουν.

Ἡ ἴστορία πρέπει νὰ καταλαβαίνει αὐτὸ ποὺ ὑπῆρξε, τὰ γεγονότα καὶ τὶς πράξεις. Εἶναι τόσο περισσότερο ἀληθινή, ὅσο περισσότερο στηρίζεται στὰ δεδομένα. **Ἡ συλλογὴ** ὅμως δὲν τῶν γεγονότων μιᾶς ἐποχῆς — ἀκόμα κι ἀν ἔχουμε ἔγκυρες μαρτυρίες — δὲν ἀποτελεῖ ἴστορία, γιατὶ ἡ ἴστορία διαλέγει ἀπὸ αὐτὰ τὰ κυριώτερα, νὰ τὰ ἔξηγήσει καὶ νὰ τὰ συνδέσει μεταξύ τους. Πρέπει νὰ διαλέξουμε τὰ γεγονότα ποὺ προκάλεσαν ἄλλα καὶ ποὺ εἶχαν ἀντίκτυπο στὸν κατόπι ἴστορικὸ βίο. **Ἡ ἴστορικὴ γνώση** δὲν ἔχει λοιπὸν ἀντικείμενο μιὰ συλλογὴ αὐθαίρετη ἀπὸ γεγονότα πραγματικά, ἀλλὰ σύνολα διαρθρωμένα καὶ νοητά. Καὶ ἡ ἴστορικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἕνα ἴστορικὸ γεγονός, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα, ὅταν τὴν βλέπουμε μέσα ἀπ' τὸ χρόνο. Εἶναι ἡ συμφωνία τῆς ἰδέας μὲ τὴν πραγματικότητα¹.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἴστορία ἔχει σκοπὸ νὰ μελετήσει τὴ διαδοχικὴ ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, δχι μόνο τῶν διάσημων ἀνθρώπων ἄλλα καὶ τῶν μαζῶν. Γιατὶ ἡ ἴστορία εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἔργο δισεκατομμυ-

1. Ὁ Ξενοκράτης δίδαξε πώς ἡ γνώμη (δόξα) περιέχει ἀλήθεια καὶ ψέματα, ἐνῶ ἡ νόηση δίνει ὀλόκληρη τὴν ἀλήθεια. Ὁ Ἐδμ. Χοῦρσελ, ὁ θεμελιωτὴς τῆς φαινομενολογίας, ζητᾷ νὰ συλλάβει τὴν ἀρχικὴ οὐσία μὲ τὴ νοητικὴ ἐποπτεία, παραβλέποντας αὐτὸ ποὺ εἶναι πραγματικό, ἐνῶ ἡ ἴστορία στηρίζεται στὰ πραγματικὰ γεγονότα.

ρίων ἀνθρώπων, ἀλλὰ συγχρατεῖ μόνο τὰ ὄνόματα μερικῶν χιλιάδων, τὸ πολύ. Ἡ ἱστορικὴ μελέτη θὰ περιοριστεῖ σὲ γεγονότα ἔκτακτα, ποὺ δίνουν κάποιαν ἀπρόοπτη κατεύθυνση στὴν πορεία τῶν πραγμάτων. Μπορεῖ ν' ἀπλωθεῖ καὶ σὲ γεγονότα συνηθισμένα, ἀν δένονται σὲ μιὰν ἐξέλιξη ἀλυσιδωτή. Τὸ ἱστορικὸ γεγονός εἶναι εἰδικό, ὅρισμένο τοπικά, χρονολογημένο καὶ στενά δεμένο μ' ἐναὐσύνομο σύνολο συγκεκριμένο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἱστορία. Ἐπὸ σειρὰ προσεκτικῶν ἐρευνῶν, ἡ ἱστορία θὰ φτάσει νὰ καθορίσει τὶς συνθῆκες τῶν μεγάλων γεγονότων τῆς ἀνθρωπότητας, δηλαδὴ τὰ περιστατικὰ ποὺ προκαλοῦν τὴν ἐμφάνιση, τὴ διάρκεια καὶ τὴν καταστροφὴ τῶν διαφόρων μορφῶν συνδυασμοῦ τῆς σκέψης καὶ τῆς δράσης, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκφραση τοῦ Ταίν. Οἱ μάχες ἀνάμεσα στοὺς νέγρους τοῦ Σουδάν ή τῆς Νιγηρίας ἔχουν ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη, τὴν ἴδια σημασία μὲ τὶς μάχες τοῦ Μαραθώνα καὶ τῆς Σαλαμίνας καὶ ἵσως μάλιστα νὰ εἶναι σημαντικότερες, γιατὶ παίρνουν σ' αὐτὲς μέρος περισσότεροι ἀνθρωποι. Ἀλλὰ σὰν γεγονότα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας, οἱ δεύτερες ἐνδιαφέρουν περισσότερο¹. "Αλλωστε μόνο τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀξίζουν νὰ παραμένουν στὴ μνήμη μας. Πρέπει λοιπὸν τὸ ἱστορικὸ γεγονός νὰ εἶναι ἀξιομνημόνευτο καὶ δεμένο μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη. Ἀλλοιῶς εἶναι ἐνα ἀπλὸ ἀνέκδοτο, χωρὶς σημασία, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκφραση τοῦ Κρότσε. Ἀναζητώντας τὸ θετικὸ γεγονός ξεχνοῦμε ὅμως συχνὰ τὶς ἐξελίξεις, τὶς κινήσεις καὶ τὶς ἀλληλοεπιδράσεις τῶν διαφόρων ἱστορικῶν γεγονότων. Καὶ ὀκόμα ὅλα

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς νίκες τῶν Βυζαντινῶν, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ποργωνάτου καὶ τοῦ Λέοντα τοῦ Ἰσαύρου, ἀνάλογα γεγονότα, ποὺ ἔσωσαν τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὴν ἀσιατικὴν εἰσβολή, ήταν ἡ νίκη τοῦ Καρόλου Μαρτέλ στὸ Πουατιέ, ἡ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου καὶ ἡ νίκη τοῦ I. Σουμπιέσκου, ἔξι ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Βιέννης.

τὰ πρόσωπα, γιὰ ὅσα ἔχουμε πληροφορίες, δὲν εἶναι ιστορικά, ἀν δὲν ἔχουν παίξει κάποιο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς ιστορίας¹.

Στὴ μελέτη ὐλων αὐτῶν τῶν περασμένων γεγονότων ὁ ιστορικὸς πρέπει ν' ἀκολουθήσει τὶς μεθόδους τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, χωρὶς αὐτὸν νὰ σημαίνει πώς καὶ ἡ ιστορία εἶναι πειραματικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἀναζήτηση καὶ ὁ ἔλεγχος λοιπὸν τῶν γεγονότων, μὲ μόνο σκοπὸ τὴν ἀκρίβεια, ἀποτέλεσαν πάντα μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Δὲν εἶναι τίποτα νὰ ξέρεις. Πρέπει νὰ καταλάβεις. Οἱ ἔξαιρετικὲς διάνοιες δὲν ἔχουν ἄλλη ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη παρὰ ν' ἀναζητοῦν τὴν αἰτία τῶν φαινομένων καὶ νὰ τὰ συνδέουν μὲ γενικὲς ἔξηγήσεις. γράφει ὁ Ch. Langlois. Δὲν φτάνει ὅμως μόνο αὐτό. Πρέπει νὰ παρακολουθοῦν τὰ γεγονότα καὶ στὴν ἔξέλιξή τους. Γιατὶ τὰ γεγονότα ποὺ ἔξετάζουμε δὲν εἶναι στατικά. Κι ὁ Πιρένν ὁρίζει τὴν ιστορία σὰν τὴν ἔξηγητικὴ διήγηση τῆς ἔξέλιξης τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, στὸ παρελθόν.

Ἡ ιστορία, λένε, ἔχει σκοπὸ τὴν ὄλοκληρωτικὴ ἀνάσταση τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' ὁτι πέθανε εἶναι πεθαμένο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ξαναζήσει. Κάθε περασμένη ἐποχὴ χάθηκε γιὰ πάντα, μὲ τὸ πνεῦμα της, τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ της διάρθρωση, τὴ θρησκεία της, τὴν τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία ποὺ τὴ διακρίνει. Ἡ ιστορία προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀναπαραστήσει, ἀλλὰ βέβαια ἀναπαράσταση δὲν εἶναι ζωή. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀνά-

1. Στὶς «Εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἀρχαία ζωή», ὁ Ροστόβτσεφ μᾶς δίνει πληροφορίες γιὰ δύο πρόσωπα, τὸν Ἀπολλώνιο καὶ τὸν Ζήνωνα, παρμένες ἀπὸ τὴν ἀληγορικὴ τους, ποὺ σώθηκε σὲ παπύρους. Ὁ πρῶτος ἦταν διαχειριστὴς τῆς περιουσίας τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδελφέα καὶ ὁ δεύτερος βοηθός του. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι πολύτιμα, γιατὶ μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴ ζωὴ στὴν Αἴγυπτο στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ. Ἄλλὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀφοροῦν, ὅσο κι ἀν ἦταν σημαντικὰ στὴν ἐποχὴ τους, δὲν ἔχουν θέση στὴν ιστορία.

πτυξε πρὶν ἀπὸ εἴκοσι σχεδὸν αἰῶνες κι ὁ Πολύβιος, ὁ πρόδρομος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας, ποὺ οἱ σχολαστικοὶ ἴστορικοὶ μας δὲν τὸν ἔκτιμοῦν, οὔτε τὸν διδάσκουν, γιατὶ ἔγραψε στὴ δημοτικὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς του κι ὅχι στὴν αὐστηρὴ ἀττική, ὅπως ὁ Θουκυδίδης. «Ολοι ὅσοι φαντάζονται, λέει, νὰ γνωρίσουν τὴν ἴστορία τὴν παγκόσμια μόνο ἀπὸ ἕνα της κομμάτι μοιάζουν μ' ἔκεινους ποὺ, ἀφοῦ εἶδαν τὰ σκορπισμένα μέλη κάποιου ὄργανισμοῦ, πλούσιου κάποτε σ' ἐνέργεια καὶ ὄμορφιά, νομίζουν πὼς τὸν ἔχουν μπροστά τους, στὴν πλέρια δράσῃ ἐνὸς ζωντανοῦ ὅντος. »Αν ὅμως κάποιος ξανασχηματίσει μὲ μιᾶς τὸ ζῶο καὶ τοῦ δώσει τὴν ἀρχική του μορφὴ καὶ ζωὴ κ' ἔρχεται νὰ τοὺς τὸ δεῖξει, δὲν ἔχω καμιὰν ἀμφιβολία πὼς ὅλοι θὰ παραδεχτοῦν ὅτι ἦταν τόσο μακρὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ὅσο εἶναι τὸ ὅνειρο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ τὰ μέρη νὰ σχηματίσει μιὰν ἰδέα παραπλήσια τοῦ ὅλου. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχει τὴ βέβαιη ἐπιστήμη καὶ γνώση. Πρέπει νὰ καταλάβουμε πὼς κάθε ἔννοια συντείνει στὴν νόηση τοῦ ὅλου. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ προέλθει παρὰ ἀπὸ τὴ σχέση καὶ τὴ σύγκριση, ἀπὸ τὴ σωστὴ καταγραφὴ τῶν ὅμοιοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν, ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ μέρη. Μόνο ὅποιος ἔργαζεται ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει ἀπὸ τὴν ἴστορία δύναμη καὶ εὐχαρίστηση». «Οπως κι ἀν εἶναι ὅμως, ἡ ὅλοκληρωτικὴ ἀνάσταση τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τὴν ἴστορία εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνει.

«Οσοι λοιπὸν νομίζουν πὼς ὁ ἴστορικὸς θέλει νὰ μάθει αὐτὸ ποὺ ἔγινε, τὸν ταυτίζουν μὲ τὸν ρεπόρτερ. Ἡ ἴστορία δὲν εἶναι χρονικὸ καὶ ἡ ἴστορικὴ γνώση δὲν ἔχει σκοπὸ τὴν ἀπλῆ συγκέντρωση τῶν γεγονότων. Δουλεμένη ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους, τείνει ν' ἀναπτλάσει τὴν ὑπαρξη τῶν πεθαμένων. Χρειάζεται πρῶτα ἡ ἔρευνα καὶ ἡ κριτικὴ τῶν «δεδομένων». »Επειτα ἡ σύνθεση τῶν γεγονότων, ὅπου ἡ φαντασία καὶ

ἡ εἰκασία ἔχουν σημαντικὸ ρόλο. Ὄχι δὲ οὐσιαστικὴ δυσκολία, ὅταν ἐπιθυμοῦμε τὴν ἀνάσταση τοῦ παρελθόντος, εἶναι ἡ ἄλλαγή τῶν ἥθῶν καὶ ὁ ἐπηρεασμὸς ἀπ' τὸ σύγχρονο πνεῦμα. Γι' αὐτὸ δὲ Κρότσε διακρίνει τὴν ἴστοριογραφία ἀπὸ τὴν ἴστορία, σὰν ἐπιστήμη. Ἡ ἴστορία, συνιστάμενη ἀπὸ ἑκατομμύρια ζωές, συνέχεια γεγονότων ποὺ γρήγορα ξεχνιοῦνται, φαίνεται πώς ξεφεύγει ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ τὴν καταλάβουμε. Καὶ ἐπωσδήποτε δὲν μπορεῖ νὰ τὴ συλλάβουμε χωρὶς ἡ ποικιλία, ποὺ μᾶς σαστίζει, νὰ ἀπλοποιηθεῖ αὐθαίρετα.

Ἡ ἴστορική, γράφει δὲ Ε. Παπανοῦτσος, ἀναπτύσσεται μὲ τὴ μορφὴ ἐνὸς ἔμμονου καὶ ἀδιάκοπου διαλόγου μεταξὺ ἐμπειρίας καὶ Λόγου. Ἡ ἐμπειρία προσφέρει καὶ ἐδῶ τὸ ἴστορικὸ ὑλικό, γιατὶ τοῦτο, εἴτε σὲ μνημεῖα, εἴτε σὲ κείμενα τὸ βρίσκουμε, θὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ παραστάσεις, δηλ. ἀπὸ ἐποπτικὲς εἰκόνες ποὺ σχηματίζονται μέσα στὴ συνείδηση τοῦ ἴστορικοῦ καὶ ἀπασχολοῦν Ζωηρά, διεγείρουν τὴ μνήμη καὶ τὴ φαντασία του. "Ἐπειτα ἔρχεται ἡ ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ νόηση, δὲ Λόγος, καὶ ἐλέγχει, συσχετίζει, κατατάσσει καὶ συστηματοποιεῖ αὐτὰ τὰ δεδομένα, μέσα σὲ ἔννοιες καὶ ἐξηγητικὲς ὑποθέσεις. Καί, ὅπως στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, δὲν ἀρκεῖ ἡ συγκέντρωση τοῦ ὑλικοῦ μὲ τὴν παρατήρηση γιὰ νὰ διαμορφωθεῖ ἡ γνώση, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἡ βαθειὰ διανοητικὴ διεργασία του, ἔτσι καὶ στὴν ἴστορία, οὕτε μόνη ἡ συσσώρευση τῶν δεδομένων ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τους, οὕτε τὸ ξεκαθάρισμα καὶ ἡ ἔνταξή τους μέσα στὰ πλαίσια ἔννοιῶν καὶ ὑποθέσεων, ἔργο τῆς ἔλλογης νόησης, γίνεται χωρὶς ἔλεγχο καὶ τὴν ἐπικουρία τῆς ἴστορικῆς ἐμπειρίας.

* * *

Πολλοὶ κοινωνιολόγοι ἔχουν τὴ γνώμη πώς ἡ ἴστορία μπαίνει στὰ πλαίσια τῆς κοινωνιολογίας, ἀφοῦ ἀσχο-

λεῖται μὲ κοινωνικὰ γεγονότα. 'Αλλ' ἡ Ἰστορία ἔξετά-
ζει τὸ παρελθόν, ἐνῶ ἡ κοινωνιολογία τὸ παρόν. Συχνὰ
ἡ κοινωνιολογία ώστόσο εἶναι ὑποχρεωμένη ν' ἀναζητή-
σει τὰ γεγονότα καὶ στὸ παρελθόν τῆς ἀνθρωπότητας.
"Επειτα, ὅπως παρατήρησε ὁ Κλ. Λεβί - Στρώζς, ὅλα
εἶναι Ἰστορία, ἔχεινο ποὺ εἰπώθηκε χτὲς κ' ἔχεινο ποὺ
εἰπώθηκε πρὶν ἀπὸ λίγα λεπτά. 'Η Ἰστορία εἶναι μιὰ
διαλεκτικὴ τῆς διάρκειας κ' ἔτσι μιὰ μελέτη τῆς κοι-
νωνίας, περασμένης ἢ σημερινῆς, ποὺ δὲν εἶναι εύκολο
νὰ ξεδιαλύνουμε. Παρουσιάζεται λοιπὸν σὰ μιὰ διά-
σταση τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ὅπου ἐνσωματώνεται.
'Ιστορία καὶ κοινωνιολογία εἶναι οἱ μόνες ὄλικὲς ἐπι-
στῆμες, ἵκανὲς δῆλ. ν' ἀπλώσουν τὴν περιέργειά τους
σὲ ὅποιαδήποτε ἀποψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. 'Απὸ αὐτές,
ἡ Ἰστορία ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὸ γεγονός, ἡ κοι-
νωνιολογία γιὰ τὴ διάρθρωση. Βέβαια ἡ Ἰστορία ἀνα-
ζητᾷ τὸ μοναδικὸ γεγονός, ἐνῶ ἡ κοινωνιολογία αὐτὸ-
ποὺ ἐπαναλαμβάνεται. 'Αλλὰ καὶ κάθε κοινωνία εἶναι
μοναδικὴ καὶ ὅταν ἀκόμα πολλὰ ἀπὸ τὰ ὑλικά τῆς
προϋπῆρχαν. Εἶναι «κόρη τῆς ἐποχῆς της». Παρουσιά-
ζει τὶς ἴδιορρυθμίες της, ὅπως καὶ ἡ Ἰστορία. Καὶ σὲ
κάθε Ἰστορικὸ γεγονός ὑπάρχει ἔνα τμῆμα ἀτομικὸ καὶ
ἔνα κοινωνικό, ἔνα μέρος συντυχίας κ' ἔνα σταθερότη-
τας. Οἱ κοινωνιολόγοι προσπαθοῦν νὰ παραμερίσουν
τὸν ὅγκο τῶν γεγονότων, γιὰ ν' ἀνακαλύψουν τὴ γραμμὴ
τοῦ μόνιμου. 'Αλλ' ὁ χρόνος, ἡ διάρκεια, ἡ Ἰστορία ἐπι-
βάλλονται οὐσιαστικά — ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιβάλλον-
ται — σ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες.

'Η πολιτικὴ Ἰστορία ἀφορᾶ τὴν ὄργάνωση τῆς ζωῆς
τῶν ἀνθρώπων στὴν κοινωνία καὶ τὶς συγκρούσεις τους,
ἐξωτερικὲς κ' ἐξωτερικές. 'Η κοινωνιολογία περιγρά-
φει τὶς καταστάσεις τῆς κοινωνίας, ἀναζητώντας τοὺς
νόμους της, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ ἐκφράζει τὸ σχηματισμὸ
καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν κοινωνιῶν, ποὺ προέρχονται ἀπὸ
τὴ θέληση ἐνὸς ἢ περισσότερων ἀνθρώπων, μὲ σκοπὸ νὰ

τροποποιοῦν ἀδιάκοπα τὴν κοινωνικὴν ζωήν, προσπαθώντας νὰ τὴν καλυτερέψουν, ὅπως νομίζουν. Ὁ Αὔγ. Κὸντ χαρακτηρίζει τὴν κοινωνιολογίαν, ποὺ καταγίνεται μὲ φαινόμενα ὑπαγόμενα σὲ κανονικούς νόμους, σὰν τὴν «ἀνώνυμη ἴστορίαν» τῶν λαῶν καὶ γενικώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ὅποκείμενο βέβαια τῆς ἴστορικῆς γνώσης εἶναι πάντα ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος δῆμος ἔχει προλήψεις. ἀτομικὴ συνείδηση καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα. Σὰν ὑποκείμενο τῆς ἴστορικῆς ἔρευνας δὲν μπορεῖ νὰ ἔκφρασει τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν, ὅπως ὑπάρχει ἡ ὑπῆρξε ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται στὴν προσπάθειά του ν' ἀπολαύσει ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα κάθε δυνατὴ ὠφέλεια. "Ετσι ἀνακαλύπτει, ἔτσι ἀλλάζει τὸν κόσμο.

Τὴν θεωρία τοῦ Πλάτωνα, ποὺ τὴν παραδέχεται κι ὁ Ἀριστοτέλης, πὼς ὁ ἄνθρωπος ξαναβρίσκει τὴν ἀλήθεια ποὺ ὑπάρχει μέσα του, ἀντικατασταίνει ἡ ἀλήθεια ποὺ σχηματίζουμε, χάρη στὴν πεῖρα τοῦ καιροῦ, στὴν εἰσφορὰ τῶν γενεῶν. Ἀλλὰ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ζωὴν τὴν χαρακτηρίζουν οἱ ἀλλαγές. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀκόμα ἀλλάζουν μὲ τὸν καιρό, κατὰ κάποιον τρόπο ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ προβλέψουμε. Γι' αὐτὸν κι ὁ Ἀμερικανὸς Τζ. Χ. Ρόμπινσον πλαταίνει τὴν ἔννοια τῆς ἴστορίας, γράφοντας πὼς αὐτὴ εἶναι: «κάθε τι ποὺ γνωρίζουμε γιὰ κάθε τι ποὺ ἔχει κάνει ποτὲ ὁ ἄνθρωπος ἢ σκέφτηκε ἢ ἔλπισε ἢ αἰσθάνθηκε». Δηλαδὴ προσθέτει στὴν ἔννοια αὐτὴ καὶ κάθε τι ποὺ ἔγινε στὴν περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, πρᾶγμα ποὺ εἶναι βέβαια πιὸ δύσκολο νὰ ἔξακριβώσουμε ἀπὸ τὰ γεγονότα. Γι' αὐτὸν εἶπαν πὼς ἡ ἴστορία εἶναι «ἔφαρμοσμένη ψυχολογία». Καὶ ὁ Βούντ ἔχει τὴν γνώμην πὼς, ἀφοῦ τὰ γεγονότα ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴν ἴστορίαν εἶναι ψυχολογικά, δηλ. παραστάσεις, συναισθήματα καὶ ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων, οἱ νόμοι τῆς ἴστορίας ἀποτελοῦν ἔφαρμογές τῶν γενικῶν ψυχολογικῶν ἀρχῶν, στὶς εἰδικὲς συνθῆκες τῆς

ψυχολογικής έξέλιξης. "Οπως ή βιογραφία ένδει ατόμου στηρίζεται πάνω στήν ατομική ψυχολογία, ή ιστορία, δηλ. ή βιογραφία της ανθρωπότητας, έχει τήν κεντρική βάση της τήν όμαδική ψυχολογία τῶν λαῶν. Μπορεῖ δημοσίευσης νὰ καταλάβουμε τήν ψυχολογία μερικῶν ατόμων άλλα σχεδὸν ποτὲ τήν ψυχολογία τῶν μαζῶν καὶ τὰ όμαδικὰ ξεσηκώματά τους.

Οι σκέψεις καὶ οἱ πράξεις τῶν ανθρώπων, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς ιστορίας, δὲν εἶναι πάντα ἀξιομνημόνευτες. «Ἡ ιστορία κλείνει μέσα της μόνο κακουργήματα, τρέλες καὶ ἀτυχίες τῆς ανθρωπότητας. Κάθε σελίδα εἶναι πιτσιλισμένη μὲ αἷμα, ἀπὸ τὴν σφρόδρωτα τῶν συγκρούσεων, τὴν ἀλαζονεία τῶν νικητῶν, τὴν ἀπελπισία τῶν νικημένων. τὴν ἀνάμνηση τῶν ἀδικιῶν ποὺ ἔγιναν καὶ τὸ φόβο τῶν κινδύνων τοῦ μέλλοντος, ποὺ ὅλα ἐρεθίζουν τὰ πνεύματα καὶ κατακοιμίζουν τὴν φωνὴ τῆς εὔσπλαχνίας», γράφει ὁ ἀπαισιόδοξος Gibbon, ἐπαναλαμβάνοντας τὸν Βολταίρ. Γι' αὐτὸ κι ὁ Μᾶρξ ὀνόμασε τήν ιστορία ἀπάνθρωπη θεότητα. 'Αλλ' ὁ Κρότσε βρίσκει κάποια φωτεινὴ ἀχτίδα μέσα σ' αὐτὰ τὰ θαμπὰ γεγονότα : «Οἱ φυσικὲς καταστροφὲς ποὺ πέφτουν στὶς ανθρώπινες κοινότητες, ὅπως οἱ σεισμοί, οἱ ἐκρήξεις ἥφαιστείων, οἱ πλημμύρες καὶ οἱ ἐπιδημίες, καθὼς καὶ οἱ καταστροφὲς ποὺ οἱ ἀνθρώποι φέρονται στοὺς ανθρώπους, ὅπως οἱ εἰσβολές, οἱ σφαγές, οἱ κλεψίες, οἱ ἀρπαγὲς καὶ ἀκόμα ἡ κακία, ἡ δολιότητα, ἡ σκληρότητα, ποὺ προσβάλλουν τὴν ανθρώπινη ψυχή, ὅλα αὐτὰ μποροῦν νὰ γεμίσουν τὴν μνήμη τῶν ανθρώπων μὲ λύπη, φρίκη καὶ ὄργη. 'Αλλὰ δὲν ἀξίζουν νὰ ἐνδιαφερθεῖ γι' αὐτὰ ὁ ιστορικός, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ θὰ ἔδιναν αἰτίες καὶ ύλικὰ γιὰ μιὰ μεγαλόψυχη δράση τῶν ανθρώπων, τὴ μόνη ποὺ μπορεῖ νὰ ξυπνήσει τὸ ἐνδιαφέρον του».

"Ετσι ἀναζήτησαν τὸ περιεχόμενο τῆς ιστορίας ἔξω ἀπὸ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα, στὴν

έκφραση τῶν διαφόρων πολιτισμῶν. Πρῶτος ὁ Ξενοφάνης ἀπὸ τὴν Κολοφώνα, ὁ ἵδρυτὴς τῆς Ἐλεατικῆς Σχολῆς, δίδαξε πώς ἡ γέννηση τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς φιλοσοφίας. Ἀπαρνιέται τοὺς μύθους, ποὺ λένε πώς οἱ θεοὶ δώρισαν στοὺς ἀνθρώπους τὸν πολιτισμό, καὶ πιστεύει πώς, οἱ ἕδιοι οἱ ἄνθρωποι, μὲ τὶς ἀναζητήσεις τους, βρῆκαν ὅτι ξέρουν καὶ τὸ τελειοποιοῦν σιγὰ - σιγά, μὲ τὸν καιρό¹.

Ο πατέρας τῆς Ἰστορίας, ὅπως τὸν ὀνόμασε ὁ Κικέρων, ὁ Ἡρόδοτος, μᾶς δείχνει τὴ σύγχρουση δύο πολιτισμῶν, τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, χωρὶς νὰ ξέσταζει μόνο τὶς πολιτικὲς ἀντιθέσεις τῶν κρατῶν, ὅπως κάνει ὁ Θουκυδίδης γιὰ τὶς ἑλληνικὲς πόλεις, ποὺ έχουν παρόμοιο πολιτισμό. Κυρίως δύμως ὁ Ἰμπν Χαλντούν, ἀπὸ τὸν 14ον αἰώνα, στὰ περίφημά του «Προλεγόμενα στὴν Παγκόσμια Ἰστορία», ὑποστηρίζει πώς ἡ Ἰστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ ξέσταζει τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ². Αὐτὸν ἀκολούθησε πολὺ ἀργότερα ὁ Βίκο, ποὺ ξέζησε ὑστερα ἀπὸ τρεῖς αἰώνες κ' ξέβαλε γιὰ σκοπὸ τῆς «νέας ἐπιστήμης» τὴ μελέτη τῶν πολιτισμῶν³. Κ' ἔπειτα ὁ Buckle στὴν «Ἰστορία τοῦ πολιτι-

1. Ο Δικαίαρχος ἀπὸ τὴ Μεσσήνη, στὴ βιβλίο του «Βίος τῆς Ἑλλάδος», ἔγραψε τὴν Ἰστορία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὸν τέταρτο π.Χ. αἰώνα. 'Αλλ' ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ σώθηκαν μόνο λίγα ἀποσπάσματα.

2. «Ἡ Ἰστορία, γράφει, ξεχει πραγματικὸ σκοπὸ νὰ μᾶς δώσει νὰ καταλάβουμε τὴν πραγματικὴ κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. τὸν πολιτισμό, καὶ νὰ γνωρίσει τὰ φαινόμενα ποὺ δένονται μ' αὐτῇ. Τέτοια εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ἀγριας περιόδου, ὁ ἔξαγνισμὸς τῶν ἡθῶν, τὸ πνεῦμα τῆς οἰκογενείας ἢ τῆς δρδῆς, οἱ διάφορες κατηγορίες ὑπεροχῆς ποὺ οἱ λαοὶ ἀποκτοῦν ὁ ἔνας πάνω στὸν ἄλλο καὶ ποὺ προκαλοῦν τὴ γέννηση τῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ τῶν δυναστειῶν, τὴ διάκριση τῶν τάξεων, τὶς ἀπασχολήσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς προσπάθειές τους, τὰ ἐπαγγέλματα, τὶς ἐπιστῆμες, τὶς τέχνες, τέλος ὅλες τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἡ φύση τῶν πραγμάτων μπορεῖ νὰ φέρει στὸ χαρακτῆρα τῆς κοινωνίας».

3. Πρῶτος στὴ νεώτερη γραμματολογία μας ὁ M. Ρενιέρης δημοσίευσε ἀνώνυμα τὸ 1841 δοκίμιο μὲ τὸν τίτλο «Φιλοσοφία τῆς Ἰστορίας», ἀφιερωμένο στὸν Βίκο, δπου ἀναπτύσσει καὶ σχολιάζει τὶς ἴδεες του.

σμοῦ τῆς 'Αγγλίας', ύποστηρίζοντας πώς «ἀφοῦ τὸ μέτρο τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ πνεύματος πάνω στοὺς ἔξωτερους ὅρους, ἀπὸ τίς δυὸς τάξεις τῶν ὅρων ποὺ ρυθμίζουν τὴν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ψυχολογικὴ εἶναι πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴ φυσικὴ τάξη». Τέλος ὁ Γκιζός ἀφοσιώθηκε στὴν ἱστορία τῶν πολιτισμῶν καὶ εἶχε τὴν γνώμη πώς ἡ ἀνθρωπότητα τείνει σ' ἐναντίον παγκόσμιο πολιτισμό.

Ο Σπένγκλερ θέλησε νὰ δώσει μιὰ γενικὴ θεωρία τῆς ιστορίας: «Στὴ θέση ἐνὸς ἄδειου μυθολογήματος μιᾶς γραμμικῆς ιστορίας, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ύποστηρίξει, βλέπω τὸ δρᾶμα ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ μεγαλόπρεπων πολιτισμῶν, ποὺ ἔχεται οὖνται καθένας μὲ δύναμη κοσμογονικὴ καὶ πρωτότυπη, ἀπὸ τὴ γῇ μιᾶς μητρικῆς περιοχῆς, ὅπου εἶναι δεμένοι, σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τοῦ κύκλου τῆς ζωῆς τους. Ο καθένας ἔχει τὴ δική του μορφή, τὸ σημάδι τῆς δικῆς του οὐσίας, οἱ ἀνθρωποι ἔχουν καθένας τὴν ἴδεα του, τὰ πάθη του, τὴ ζωή του, τὴ θέλησή του, τὰ αἰσθήματά του, τοὺς πεθαμένους του... Οἱ πολιτισμοί, οἱ λαοί, οἱ γλῶσσες, οἱ ἀλήθειες, οἱ θεοί, τὰ τοπία ἀναπτύσσονται καὶ γερνοῦν, ὅπως ἡ βελανιδιὰ ἢ τὸ πεῦκο, ὅπως τὰ λουλούδια, τὸ κλωνάρι καὶ τὰ φύλλα. Μὰ δὲν ὑπάρχει «Ἀνθρωπότητα» ποὺ γερνᾶ. Κάθε πολιτισμὸς ἔχει δυνατότητες καινούργιες νὰ ἐκφραστεῖ, ποὺ φυτρώνουν, ώριμάζουν, μαραίνονται καὶ ἀφανίζονται χωρὶς ἐπιστροφή».

Τέλος, ἀντὶ τῶν ἐθνικῶν ὅμαδων, ὁ Τόύνμπη μελετᾷ τὰ σύνολα, ποὺ ὀνομάζει «κοινωνίες ἢ πολιτισμούς». Δὲν παραδέχεται, στὸν ἐξηγητικὸ μηχανισμό τους, τὴ ράτσα καὶ τὸν περίγυρο. Μετρᾶ 650 πρωτόγονες κοινωνίες, ποὺ γνωρίζουμε, καὶ 21 πολιτισμένες κοινωνίες, ποὺ ἀπλώνονται σὲ ἕξη χιλιάδες χρόνια. Ἀπὸ αὐτὲς διακρίνει 6, ποὺ βγῆκαν ἀμεσαὶ ἀπὸ τὴν πρωτόγονη ζωή, καὶ 15, ποὺ λίγο ἢ πολὺ συνδέονται μεταξύ τους σχηματίζοντας μιὰν «ἀνώτερη ὅμαδα». "Ολοι οἱ πολιτισμοὶ

εἶναι Ἰσάξιοι καὶ ὁ δικός μας δὲν ἀποτελεῖ τὴν κορυφήν.
 Ἡ Ἰστορία τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι μόνο συμπλήρωμα
 τῆς πολιτικῆς Ἰστορίας ἀλλὰ πλαταίνει τὸ Ἰστορικὸ περι-
 εχόμενο καὶ τὴ φιλοσοφικὴ θεώρησή του. Τοποθετών-
 τας χρονολογικὰ τοὺς πολιτισμούς, ὁ Τόüνμπη προσ-
 παθεῖ νὰ δώσει μιὰν ὅλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης
 τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, που βγῆκε ἀπὸ τὶς πρω-
 τόγονες κοινωνίες.¹ Επειτα ἀναζητᾶ τὴ συστηματικὴ
 σύγκριση αὐτῶν τῶν πολιτισμῶν, γιὰ νὰ φτάσει σὲ
 γενικὴ θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ, συνθέτοντας ἔτσι μία
 φιλοσοφία τῆς Ἰστορίας. 'Αλλ' ἡ ἀντικατάσταση τῶν
 ἐθνοτήτων ἀπὸ τοὺς πολιτισμούς εἶναι ἀντίληψη περισ-
 σότερο κοινωνιολογικὴ παρὰ Ἰστορική, ὅσο κι ἀν κάθε
 πολιτισμὸς παρουσιάζει καὶ τὸ ὅμαδικό του πνεῦμα.
 Γι' αὐτὸς οἱ περισσότεροι Ἰστορικοὶ θεωροῦν πιὸ σημαν-
 τικὴ ἐκδήλωση τὴν πολιτική, ἐπειδὴ ἔχουν τὴ γνώμη
 πὼς αὐτὴ ρυθμίζει τὶς ἄλλες.

'Ενῶ ἡ πολιτικὴ Ἰστορία ἔξετάζει τὸν ἀνθρωπὸ σὰν
 μέλος τοῦ Κράτους, ἀπ' ὅπου περιμένει νὰ δικαιωθοῦν
 διάφορες ἐπιδιώξεις του καὶ πρὸ πάντων ἡ ἄμυνά του,
 ἡ Ἰστορία τοῦ πολιτισμοῦ τὸν θεωρεῖ σχετικὰ μὲ τὸν
 ἀγώνα του ἐναντίον τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἢ μὲ τὴν
 ἡθικὴ καὶ πνευματικὴ του ἔξύψωση. 'Η σύνταξη ὅμως
 μιᾶς Ἰστορίας τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἔξαιρετικὰ δύσκολη,
 πρὸ πάντων γιατὶ χρειάζεται νὰ βάλουμε σὲ τάξη «δεδο-
 μένα» πολὺ διαφορετικά. Σήμερα παραδέχονται πὼς ἡ
 μελέτη τῶν πολιτισμῶν εἶναι οὐσιαστικὴ γιὰ ὅποιον
 θέλει νὰ καταλάβει τὸ νόημα τῆς Ἰστορίας, νὰ διαγράψει
 προοπτικὲς καὶ νὰ φτάσει σὲ μιὰν ἀντίληψη κάπως σω-
 στή, αὐτὴν που ἡ Ἰστορία ἀντιπροσωπεύει στὴν πληρό-
 τητά της. Πολιτισμὸς εἶναι τὸ σύνολο τῶν θεσμῶν καὶ
 τεχνικῶν, ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν, που χαρακτηρίζει
 ἔνα ὄρισμένο περιβάλλον, σὲ μιὰν ὄρισμένη ἐποχή.
 'Αλλ' ἡ Ἰστορία δὲν εἶναι νεκροταφεῖο πολιτισμῶν, γιατὶ
 αὐτοὶ ἔξελίσσονται, ἀλλάζουν μορφὴ ἢ χωνεύονται μὲ

ἄλλους πολιτισμούς. Οι 21 πολιτισμοί τοῦ Τόγκονπη εἶναι ἔννοιες ἀφηρημένες, σχήματα στατικά. Πιὸ σωστὰ ὁ Σπένγκλερ, ἀντὶ τῆς περιγραφῆς, μᾶς δείχνει τὴν ἐξέλιξη τῶν 8 κύριων καὶ αὐτόνομων, κατὰ τὴ γνώμη του, πολιτισμῶν τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ βάσταξαν σχεδὸν χίλια χρόνια ὁ καθένας τους. 'Αλλ' ἡ τάση του ν' ἀπλοποιεῖ τὰ ζητήματα, τὸν ἔσπρωξε νὰ παρουσιάσει τὸν μινωϊκὸ πολιτισμὸ σὰν ἀπλὸ παρακλάδι τοῦ αἰγυπτιακοῦ.

Γενικά, ίστορία εἶναι ἡ ἀναπαράσταση, σὲ μορφὴ **διήγησης** ἡ συστηματικῆς ἔκθεσης, τῶν διαφόρου εἴδους γεγονότων ποὺ ἔγιναν στὸ παρελθόν. 'Αγκαλιάζει ὅχι μόνο τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἐξωτερικὴ ζωὴ, μποροῦμε νὰ ποῦμε τῶν ἔθνῶν καὶ τῶν κρατῶν, ἀλλ' ἀκόμα καὶ τὶς ἴδεες, ἡθικὲς καὶ θρησκευτικές, τὶς συνήθειες, τὶς μορφὲς τοῦ πολιτισμοῦ, καλλιτεχνικοῦ, λογοτεχνικοῦ κ' ἐπιστημονικοῦ, ἰδιαίτερων σὲ κάθε λαὸ καὶ ποὺ ἀληθινὰ ἐξηγοῦν τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴν ἐπίδρασή του. "Υστερα ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση, ἡ ίστορία ἀρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἀπλῶν πολιτῶν. 'Αρχίζει ἡ ἀναπαράσταση τῶν περασμένων, ὅπως τὴ βλέπουμε στὸ δοκίμιο τοῦ Αύγ. Τιερρύ, ὅπου ἀναλύει τὴν κατάσταση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς τρίτης τάξης (tiers - état). 'Αλλὰ ἐνῶ οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες, ἐξετάζουν τὸ γεγονός ἀσχετα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔγινε, ἡ ίστορία πρέπει νὰ τὸ τοποθετήσει στὴν ἡμερομηνία του καὶ στὸ συγκεκριμένο περιβάλλον του.

Τὰ ούσιαστικὰ προβλήματα τῆς ίστορίας εἶναι λοιπόν :

α) Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιλογῆς, γιατὶ βέβαια ἡ ίστορία δὲν διατηρεῖ ὅλα τὰ περασμένα γεγονότα. 'Η ἐπιλογὴ ἀλλάζει μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς ἐποχὲς καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει λόγος γι' ἀντικειμενικότητα τῆς ίστορίας.